

О. В. Собкевич,
к. е. н., с. н. с., завідувач сектору безпеки державних фінансів
Національний інститут стратегічних досліджень

МЕХАНІЗМИ РОЗБУДОВИ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ

O. Sobkevych,
public finances security sector, Head of sector,
PhD in Economics, Senior Research Fellow, National institute for strategic studies

MECHANISMS OF UKRAINIAN DOMESTIC MARKET OF INDUSTRIAL PRODUCTS DEVELOPMENT ON INNOVATIVE PRINCIPLES

У статті розглянуто основні тенденції та проблеми внутрішнього ринку України на основі аналізу його місткості та структури. Визначено зовнішньоекономічні чинники, які впливають на динаміку внутрішнього ринку базових галузей промисловості України. Запропоновано галузеві напрями розширення місткості внутрішнього ринку, а також заходи промислової політики держави щодо підтримки його розвитку і розбудови на інноваційних засадах.

The article reviews the main trends and problems Ukraine's domestic market by analyzing its capacity and structure. Defined external factors that affect the dynamics of the domestic market of basic industries in Ukraine. A sectoral areas of capacity expansion of the internal market and industrial policy measures to support its growth and development on innovative principles.

Ключові слова: внутрішній ринок, імпортозаміщення, інноваційний розвиток, промислова політика.
Key words: domestic market, import substitution, innovative development, industrial policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відкритість національної економіки закріплює вразливість внутрішнього ринку від зовнішньої кон'юнктури та несприятливих світових тенденцій (коливань валютного курсу, волатильності цін на основну експорту продукцію України тощо). Звуження зовнішнього попиту та надмірне насичення внутрішнього ринку імпортованими товарами свідчить про вичерпаність інерційного зростання економіки і підтверджує необхідність розвитку внутрішнього ринку, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва на інноваційних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про широке висвітлення у науковій літературі окремих аспектів проблематики розбудови внутрішнього ринку. Серед представників вітчизняного наукового середовища, які присвятили розробки різним питанням дослідження потенціалу розвитку внутрішнього ринку, — Я. Базиліук [1], Д. Венцковський [2], О. Власюк [3], В. Геєць, М. Скрипниченко [4], С. Давиденко [5], Я. Жаліло, В. Гацько [6], А. Мазаракі, І. Бланк, В. Базилевич [7], М. Якубовський [8] та ін. Однак в умовах посилення імпортозалежності економіки України, поступової втрати вітчизняними виробниками низки сегмен-

тів внутрішнього ринку товарів недостатньо висвітленими залишились галузеві проблеми розбудови внутрішнього ринку на інноваційних засадах.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в оцінці стану внутрішнього ринку України на основі аналізу показників реалізації та внутрішнього споживання товарів за видами діяльності і обґрунтуванні напрямів промислової політики держави щодо стимулювання розвитку внутрішнього ринку промислової продукції України на інноваційних засадах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання розвитку внутрішнього ринку в Україні актуалізується у зв'язку зі скороченням обсягів зовнішньої торгівлі України, яке спостерігається з 2013 р.¹ (табл. 1). У січні — вересні 2014 р. експорт товарів скоротився на 7,7 %, або на 3,5 млрд дол. США, імпорт — на 25,4 %, або на 14,1 млрд дол. США порівняно з відповідним періодом 2013 р. У 2014 р. вищі темпи сповільнення імпорту товарів порівняно з експортом змінили триваючу з 2005 р. тенденцію до формування негативного сальдо у зовнішній торгівлі товарами, позитивне значення якого за січень-вересень 2014 р. становило 803,3 млн дол. США, що поруч з переважанням

¹ За винятком 2009 р. у 2005—2012 рр. відмічалось нарощування обсягів зовнішньої торгівлі.

експорту послуг над їх імпортом склало загальне позитивне сальдо у зовнішній у зовнішній торгівлі України у розмірі 5,2 млрд дол. США.

У поточному році руйнування виробничих потужностей, пошкодження транспортної інфраструктури та суттєва міграція населення унеможливили виробництво в зоні проведення АТО продукції, орієнтованої на експорт. Це поруч із суттєвим ускладненням відносин з РФ, яке призвело до встановлення на ринку Росії та її партнерів по Митному союзу обмежень для продукції, виробленої в Україні, а також з низькою товарною та географічною диверсифікованістю українського експорту обумовило зменшення у січні — вересні 2014 р. обсягів експорту товарів порівняно з аналогічним періодом 2013 р. за більшістю товарних груп.

Загальне зниження експорту товарів з України було сформоване на 78 % продукцією чотирьох товарних груп — недорогоцінних металів; засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів; хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; полімерних матеріалів і пластмас, обсяги експорту яких знизились на 0,6 млрд дол. США (на 5,4 %), 1,2 млрд дол. США (49,8 %), 0,9 млрд дол. США (27,9 %) та 0,1 млрд дол. США (20,3 %) відповідно.

Найбільшим за цей період стало скорочення експорту до РФ — на 3,1 млрд дол. США (на 27,3 %), Казахстану — на 871 млн дол. США (51,1 %), Білорусі — на 204 млн дол. США (13,8 %) та Азербайджану — на 209 млн дол. США (31,5 %). Продовження громадянської війни в Сирії, яка дестабілізувала ситуацію в цьому регіоні, насамперед Лівані, призвело до продовження тенденції суттєвого скорочення експорту до цих двох країн — на 62,4 % і 38 % відповідно за підсумками січня-вересня 2014 р., або в цілому на 320 млн дол. США.

Погіршення економічного стану України у 2014 р. обумовило різке скорочення витрат як суб'єктами господарської діяльності, так і домогосподарствами. Це поруч із стрімкою девальвацією національної валюти призвело до зниження імпорту в Україну абсолютно за всіма секторами. Найбільше скоротився імпорт мінеральних продуктів — на 23,4 % (зокрема, природного газу — на 45 %, що, серед іншого, зумовлено перебоями з його постачанням з РФ) та засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів (насамперед, через стрімке падіння попиту на легкові автомобілі). Скорочення імпорту за цими позиціями на 6,1 млрд дол. США сформувало 43,5 % загального зниження імпорту товарів.

У географічному вимірі скорочення імпорту зафіксоване від всіх основних торговельних партнерів, за виключен-

Таблиця 1. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України, млрд дол. США *

Рік	Обсяг зовнішньої торгівлі	Експорт	Імпорт	Сальдо
Усього (товари і послуги)				
2005	79,43	40,36	39,07	1,29
2006	94,63	45,87	48,76	-2,89
2007	123,94	58,34	65,6	-7,26
2008	170,71	78,71	92	-13,29
2009	99,89	49,29	50,6	-1,31
2010	129,35	63,16	66,19	-3,03
2011	171,02	82,18	88,84	-6,66
2012	173,7	82,34	91,36	-9,03
2013	162,72	78,15	84,57	-6,42
2014 (січень-вересень)	96,1	50,66	45,43	5,23
Товари				
2005	70,37	34,23	36,14	-1,91
2006	83,41	38,37	45,04	-6,67
2007	109,92	49,3	60,62	-11,32
2008	152,5	66,97	85,53	-18,56
2009	85,12	39,69	45,43	-5,74
2010	112,14	51,4	60,74	-9,34
2011	151	68,39	82,61	-14,22
2012	153,49	68,81	84,66	-15,85
2013	140,28	63,31	76,96	-13,65
2014 (січень-вересень)	83,15	41,98	41,17	0,8

* Розраховано за: інформація Державної служби статистики України "Географічна структура експорту-імпорту товарів", "Географічна структура експорту-імпорту послуг" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

ням Білорусії, імпорт з якої за січень — вересень 2014 р. зріс на 7,4 %.

Оцінка стану внутрішнього ринку здійснюється за результатами аналізу частки продукції окремих галузей української промисловості у структурі внутрішнього споживання. Місткість внутрішнього ринку у 2013 р. у вартісному вимірі становила 1506,5 млрд грн. і зменшилася порівняно з 2012 р. на 4,4 % (табл. 2). У поточному році різке скорочення як споживчого, так і інвестиційного попиту обумовило подальше зменшення місткості внутрішнього ринку, яка у січні-вересні 2014 р. становила близько 900 млрд грн. Попри його зростання на 0,3 % у гривневому вимірі у порівнянні з аналогічним періодом 2013 р., перерахунок місткості рин-

Таблиця 2. Динаміка обсягів реалізації та внутрішнього споживання промислової продукції *

	2012	2013	2014 січ. — вер.
Обсяги реалізації вітчизняної промислової продукції, млрд грн.	1400,7	1354,1	857,7
у т.ч. експорт, млрд грн. **	468,7	426,5	401,2
<i>Внутрішнє споживання</i>			
Загальний обсяг***, млрд грн. / % до аналогічного періоду попереднього року	1575,9 / 106,9	1506,5 / 0,96	898,6 / 100,3
вітчизняна продукція, млрд грн.	932,0	927,6	456,5
% вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання	59,1	61,6	50,8
імпортована продукція****, млрд грн.	643,9	578,9	442,0
% імпорту в загальному обсязі внутрішнього споживання	40,9	38,4	49,2

* Розраховано за: інформація Державної служби України "Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності", "Товарна структура зовнішньої торгівлі України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

** Розраховано шляхом переведення даних Державної служби статистики по експорту з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

*** Розраховано шляхом віднімання від обсягу реалізації продукції вартості експорту та додавання вартості імпорту. Вартість експорту та імпорту переведена з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

**** Розраховано шляхом переведення даних Державної служби статистики по імпорту з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

Таблиця 3. Динаміка структури внутрішнього ринку України, %*

	2012	2013	2014 січень — вересень
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	19,7	18,5	22,4
Переробна	57,5	57,7	61
- харчова	13,1	14,5	15,9
- нафтохімічна	11,6	12,4	15,8
- машинобудівна	13,7	12,5	11,6
- металургійна	7,3	7,1	6,8
- інші галузі	11,8	11,2	10,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	21,5	22,4	16,1
Забір, очищення та постачання води	1,3	1,4	0,5

* Розраховано за: інформація Державної служби України "Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності", "Товарна структура зовнішньої торгівлі України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

ку у доларах США свідчить про звуження ринку на третину (з 112 млрд дол. США до 74 млрд дол. США).

Тобто цьогорічне збереження місткості внутрішнього ринку майже на рівні 2013 р. було досягнуто через подорожчання продукції, викликане інфляцією, і різку девальвацію гривні до долара США. Так, за січень — вересень 2014 р. споживчі ціни зросли на 16,2 % (в річному вимірі прискорилися до 17,5 %), ціни виробників — на 27,4 %, (у річному вимірі — до 26,9 %). За січень — вересень 2014 р. офіційний обмінний курс гривні до долара США знизився на 63,0 %.

У 2012—2014 рр. задоволення потреб внутрішнього ринку відбувалося завдяки посиленню позицій імпортованої продукції (у внутрішньому споживанні продукції промисловості частка імпорту зростає з 40,9 % у 2012 р. до 49,2 % у січні — вересні 2014 р.) на тлі переспрямування внутрішнього виробництва на зовнішні ринки (частка експорту в обсягах реалізації продукції зростає за цей період з 33,5 % до 46,6 %) (табл. 2).

Провідне місце у структурі товарної пропозиції на внутрішньому ринку продукції промисловості України займає переробна промисловість (58,7 % у середньому за 2012—2014 рр.), її частка демонструє тенденцію до збільшення. Серед галузей переробної промисловості частки харчової та нафтохімічної промисловості у загальному обсязі внутрішнього ринку збільшились за аналізований період з 13,1 до 15,9 % і з 11,6 до 15,8 % відповідно, частки машинобудування і металургійної галузі зменшились з 13,7 до 11,6 % і з 7,3 до 6,8 % відповідно.

Частка добувної промисловості і розроблення кар'єрів у загальному обсязі внутрішнього ринку протягом останніх трьох років зростала і у середньому за аналізований період становила 22,3 %, частка постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря скоротилася і за підсумками січня — вересня 2014 р. становила 16,1 %.

Аналіз показників динаміки обсягів реалізації та внутрішнього споживання продукції за видами промислової діяльності свідчить, що в останні роки суттєво скоротились обсяги внутрішнього споживання металопродукції: у 2013 р. — на 6,1 %, у січні — вересні 2014 р. — на 16,3 % порівняно з відповідними періодами попередніх років (табл. 4), що зумовлено, насамперед, негативними показниками виробництва у супутніх галузях економіки (будівництві та машинобудуванні).

Україна займає впевнені позиції на світовому ринку сталі (за підсумками 2013 р. Україна посідала 10 місце в світі за виробництвом сталі). У 2012—2013 рр. експортувалося 68 %, а у січні — вересні 2014 р. — 81 % металургійної продукції, виробленої в Україні. Але триває протягом останніх трьох років падіння світових цін на сталь (у 2014 р. порівняно з 2011 р. ціни знизились на понад 20 % — з 749,6 дол. США за тону до 580,4 дол. США за тону) обумовило зменшен-

ня її експорту на зовнішні ринки (з 16,6 млрд дол. США у січні — вересні 2011 р. до 12,2 млрд дол. США у січні-вересні 2014 р.).

Нині прогнозується подальше погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури — загострення конкуренції на ринках Європи та Азії на тлі надлишку у світі виробничих потужностей, домінування на ринку дешевого китайського прокату (зростання сталеливарних потужностей у КНР здійснюється такими темпами, що його частка у світовому виробництві металу, за прогнозами експертів, може зрости з 5 % у 2008 р. до 30 % у 2015 р., що зробить його провідним виробником сталі у світі), скорочення попиту на металургійну продукцію на Близькому Сході, який традиційно є одним з найбільших споживачів української металургійної продукції.

За таких умов традиційні конкурентні переваги української металургії — відносно низькі ціни на металопродукцію, "м'яке" екологічне законодавство, наявність рудних ресурсів та спеціалізація на виробництві напівфабрикатів, — уже у середньостроковій перспективі обмежать можливості її експорту.

На внутрішньому ринку металургійної продукції частка вітчизняних виробників у 2012—2013 рр. складала ледь більше 60 %, а за підсумками січня — вересня 2014 р. скоротилася до 52 %. Український ринок металопродукції є залежним від імпорту феросплавів та наукоємної продукції з високою доданою вартістю такої, як сталевий плаский прокат з покриттям (імпорт в Україну у січні — вересні 2014 р. становив 486,2 млн дол. США або 19,1 % імпорту металопродукції), а також продукції з корозійностійкої неіржавіючої та легованої сталі (імпорт в Україну у січні — вересні 2014 р. становив 199,5 млн дол. США або 7,8 % імпортової металопродукції).

Загалом, якщо коефіцієнт покриття експортом імпорту по чорним металам становить 10,4 то аналогічний коефіцієнт по виробам з чорних металів — 2,1 (за підсумками січня — вересня — 2014 р.). Попри те, що за обома товарними групами Україна є "нетто" експортером, динаміка наростання імпорту виробів з чорних металів може змінити цю тенденцію.

Нині перспективи розвитку металургійної галузі України значною мірою пов'язані з розширенням внутрішнього ринку за рахунок переорієнтації металургійних підприємств на задоволення внутрішніх потреб, а також зниження залежності від змін кон'юнктури на світових ринках. Перспективи завершення Антитерористичної операції на Сході України поставляють перед країною завдання проведення відновлюваних робіт, які потребуватимуть значного обсягу металургійної продукції, що сприятиме збільшенню її виробництва з орієнтацією на внутрішній ринок.

При цьому посилення інноваційної спрямованості розвитку металургійної галузі створить умови для збільшення

Таблиця 4. Динаміка обсягів реалізації та внутрішнього споживання продукції за видами промислової діяльності *

	2012	2013	2014 січ. — вер.
Металургійна продукція			
Обсяги реалізації, млрд грн.	223,8	208,2	171,3
у т. ч. експорт**, млрд грн.	150,9	140,4	139,4
<i>Внутрішнє споживання</i>			
Загальний обсяг***, млрд грн. / % до аналогічного періоду попереднього року	114,8 / 102,7	107,8 / 93,9	61,0 / 83,7
вітчизняна продукція, млрд грн.	72,9	67,8	32,0
% вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання	63,5	62,9	52,4
імпортована продукція****, млрд грн.	41,9	40,0	29,1
% імпорту в загальному обсязі внутрішнього споживання	36,5	37,1	47,6
Хімічна і нафтохімічна продукція			
Обсяги реалізації, млрд грн.	130,2	124,0	85,4
у т. ч. експорт**, млрд грн.	48,4	40,9	33,6
<i>Внутрішнє споживання</i>			
Загальний обсяг***, млрд грн. / % до аналогічного періоду попереднього року	186,2 / 108,1	187,3 / 100,6	141,8 / 107,9
вітчизняна продукція, млрд грн.	81,8	83,1	51,9
% вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання	44,0	44,4	36,6
імпортована продукція****, млрд грн.	104,3	104,2	89,9
% імпорту в загальному обсязі внутрішнього споживання	56,0	55,6	63,4
Машинобудівна продукція			
Обсяги реалізації, млрд грн.	143,5	117,3	68,1
у т. ч. експорт**, млрд грн.	106,1	84,8	67,6
<i>Внутрішнє споживання</i>			
Загальний обсяг***, млрд грн. / % до аналогічного періоду попереднього року	216,7 / 109,3	187,8 / 86,7	104,0 / 94,7
вітчизняна продукція, млрд грн.	37,4	32,5	0,7
% вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання	17,3	17,3	0,5
імпортована продукція****, млрд грн.	179,3	155,3	103,4
% імпорту в загальному обсязі внутрішнього споживання	82,7	82,7	99,5
Харчова продукція			
Обсяги реалізації, млрд грн.	254,5	261,8	180,1
у т. ч. експорт**, млрд грн.	62,6	57,7	61,6
<i>Внутрішнє споживання</i>			
Загальний обсяг***, млрд грн. / % до аналогічного періоду попереднього року	205,9 / 109,1	218,0 / 105,9	143,3 / 105
вітчизняна продукція, млрд грн.	191,9	204,1	118,5
% вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання	93,2	93,6	82,7
імпортована продукція****, млрд грн.	27,2	29,2	24,8
% імпорту в загальному обсязі внутрішнього споживання	6,8	6,4	17,3

* Розраховано за: інформація Державної служби України "Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності", "Товарна структура зовнішньої торгівлі України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

** Розраховано шляхом переведення даних Державної служби статистики по експорту з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

*** Розраховано шляхом віднімання від обсягу реалізації продукції вартості експорту та додавання вартості імпорту. Вартість експорту та імпорту переведена з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

**** Розраховано шляхом переведення даних Державної служби статистики по імпорту з доларів у гривні за середнім обмінним курсом за період.

питомої ваги п'ятого і шостого технологічних укладів, що сприятиме подоланню структурних деформацій у галузі та зменшенню енергоємності виробництва (з огляду на те, що чорна металургія є найбільш енергоємною галуззю промисловості — нею споживається 18,2 % енергоресурсів промисловості).

Нині в Україні технологічна структура виробництва сталі як важлива характеристика розвитку металургійної галузі залишається застарілою. Через застарілі технології виплавки сталі на вітчизняних підприємствах практично не застосовуються прогресивне електронно-променеве плавлення сталі та методи прямого відновлення залізних руд, які належать до п'ятого технологічного укладу.

В основу інноваційної перебудови світової металургійної галузі покладено скорочення застарілих виробничих потужностей з випуску сталі та будівництво нових, компактніших виробництв для випуску кінцевої продукції з високою доданою вартістю [9]. В останні 10 — 15 років у чорній металургії США було ліквідовано біля 30 % потужностей з виробництва сталі, Японії — 20 %, Німеччині — біля третини [10]. Світові тенденції зміни структури сталеплавильного виробництва свідчать про повне заміщення до 2015 р. мартенівського виробництва сталі електросталеплавильним і конвертерним способами. В Україні ж на сьогодні 25 % сталі

все ще плавиться в мартенах, на машинах безперервного литва заготовок розливається 53 % сталі, за середніх показників у світі 1,1 % і 93 % відповідно.

Надзвичайно актуальним напрямом є впровадження технології вдування пиловугільного палива при виплавці чавуну, адже її застосування дозволяє скоротити використання природного газу в металургії щонайменше на 80 %, а подекуди й повністю відмовитися від його використання. За розрахунками фахівців Інституту економіки промисловості НАН України перспективний економічний ефект від впровадження цієї технології на провідних металургійних підприємствах України може становити щонайменше 4,3 млрд грн. на рік. Крім того, комплексне впровадження пиловугільних установок передбачає мінімізацію викидів у атмосферу. Всі відходи роботи доменних печей акумулюватимуться й використовуватимуться на потреби підприємств та населених пунктів (на виробництво електроенергії, тепла тощо).

Ринок хімічної і нафтохімічної продукції зріс у січні — вересні 2014 р. порівняно з відповідним періодом 2013 р. на 7,9 %. При цьому ринок характеризується значною залежністю від імпорту — частка імпортової продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання продукції хімічної та нафтохімічної промисловості зросла з 56,0 % у 2012 р. до 63,4 % за підсумками січня — вересня 2014 р. В імпорті про-

дукції хімічної промисловості найбільшими є частки продукції органічної хімії — полімерів, пластмас, каучуку, гуми, органічних хімічних сполук (разом — 41,6 %), а також фармацевтичної продукції (23,3 %).

Специфікою галузі є значна її залежність від імпорту природного газу, який для хімічного виробництва є не лише енергетичним ресурсом, але й сировиною для виробництва найважливіших видів продукції. Споживання енергії у хімічній та нафтохімічній промисловості становить 16,1 % енергії, спожитої промисловістю України.

Втім, модернізація устаткування і часткова заміна агрегатів дозволять наблизити питоме споживання газу при виробництві аміаку до кращих світових показників, знизивши його майже на 25 %. Сумарний обсяг необхідних підприємствам хімічної промисловості інвестицій на виконання подібної модернізації оцінюється у 32 млрд грн.

Значні перспективи розвитку хімічної галузі пов'язані з налагодженням виробництва вуглецевих матеріалів. Якщо виробництво вуглець-вуглецевих композитних матеріалів в Україні є достатньо розвиненим (ця продукція виробляється ТОВ ТД "Углекомпозит" та ННЦ Харківський фізико-технічний інститут та повністю задовольняє вітчизняний попит), то виробництво вуглецевих волокон та вуглепластиків в Україні відсутнє попри значний попит на цю продукцію з боку промислових підприємств.

Згідно з прогнозом експертів, світовий попит на вуглецеве волокно до 2020 р. збільшиться вчетверо й сягне 140 тис. тонн на рік [11], що зумовлено широкими можливостями використання цього матеріалу та його похідних у медицині (виробництво імплантів, сорбентів, дренажів тощо), будівництві (виробництво армованих композитів, ізоляційних матеріалів), літако-, судно- та автомобілебудуванні (виробництво теплоізоляційних матеріалів, енергетичних установок тощо) та у багатьох інших галузях.

В Україні внутрішній попит на ці матеріали задовольняється за рахунок імпорту. У 2010 р. фахівцями Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича у рамках наукового проекту НАН України було досліджено можливості організації виробництва в Україні поліакрилілтрильних (ПАН) вуглецевих волокон. Розглядалися можливості створення виробництва на території ПАТ "Чернігівське хімволокно" та ДП "Конструкторське бюро "Південне". Наказом НАН України та Міністерства промислової політики України від 04.08.2010 р. № 479/435 було затверджено склад Міжвідомчої робочої групи з організації в Україні виробництва високоміцних високомодульних вуглецевих волокон, а також передбачено розроблення Концепції державної цільової науково-технічної програми виробництва високоміцних високомодульних вуглецевих волокон. Проте наразі концепцію затверджено не було, виробництво не налагоджене.

Потужний потенціал міститься у фармацевтичній промисловості. Розвиток інноваційних та наукоємних виробництв у фармацевтичній галузі дозволить знизити імпортозалежність України від фармацевтичної продукції та може стати важливою складовою формування потенціалу України як високотехнологічної держави.

За даними Євростату, фармацевтична промисловість є безперечним лідером серед інших високотехнологічних галузей у світі за показником створення валової доданої вартості на одну зайняту особу. За оцінками експертів, протягом наступних років у структурі світової хімічної галузі зростатиме частка фармацевтичного виробництва при одночасному скороченні темпів зростання базової хімії та засобів захисту рослин [12]. В Україні ж частка фармацевтики у структурі реалізованої продукції галузі та в товарному ек-

порті залишається вкрай низькою: у 2013 р. вона становила 10,4 та 4,9 % відповідно. Крім того, українські підприємства фармацевтичної галузі залишаються залежними від імпортних поставок основної сировини та матеріалів, що прив'язує як структуру собівартості, так і рівень відпускних цін до коливань курсу національної валюти. Сировина та матеріали українського виробництва представлені насамперед допоміжними матеріалами [13]. Проте до позитивних чинників слід віднести той факт, що частка вітчизняної продукції у загальному обсязі продажу фармацевтичних препаратів у натуральному вимірі у 2010—2013 рр. зберігалася на досить високому рівні — 66—68 %.

Розвитку фармацевтичної галузі України перешкоджають численні проблеми, серед яких недостатній рівень науково-технічного забезпечення фармацевтичного виробництва, неефективність контролю у сфері запобігання ввезенню та поширенню на території України фальсифікованих лікарських засобів, недостатність фінансування державних програм розвитку фармацевтичного ринку, незначна частка фармацевтичних підприємств в Україні, сертифікованих на відповідність європейським стандартам належного виробництва (GMP)², недостатнє фінансування модернізаційних заходів у фармацевтичній галузі, відсутність ефективного співробітництва між державою, бізнесом та наукою у сфері створення повних технологічних циклів виробництва фармацевтичної продукції.

Внутрішньому ринку продукції машинобудівної промисловості в Україні притаманні дисбаланси: за наявності потужного потенціалу галузей машинобудування, інвестиційний і споживчий попит за низкою товарних позицій задовольняється за рахунок імпортних надходжень (частка імпорту на внутрішньому ринку України протягом останніх трьох років складала від 80 до 99 %), тоді як вітчизняна продукція спрямовується на експорт (частка експорту машинобудівної продукції у загальних обсягах її реалізації зростає з 73,9 % у 2012 р. до 99,3 % у січні — вересні 2014 р.).

За роки незалежності України машинобудівний комплекс зазнав значних структурних деформацій, втрат виробничого та кадрового потенціалу, зниження активності в інноваційно-інвестиційній діяльності. Відсутність модернізації цієї галузі протягом останніх років призвела до суттєвого відставання її виробничих потужностей за технологічними укладами, що призводить до нарощування імпорту.

Частка імпортової продукції у витратах на кінцеве споживання домашніх господарств останні три роки становила понад 90 %. Зважаючи на несприятливий інвестиційний клімат та умови ведення бізнесу в Україні, іноземні компанії надають перевагу імпорту в Україну готової машинобудівної продукції завдяки розвитку дистрибуторських мереж. Приклади перенесення іноземними компаніями виробництва в Україну є нечисленними. Так, в автомобільному сегменті найбільшим в Україні виробником автотранспортних засобів ПАТ "Запорізький автомобілебудівний завод" завдяки залученню корейських інвестицій налагоджено повний цикл виробництва автомобілів "Lanos", "Sens", "Chance", "Forza", "Vida", автобусів "A07" та "A10", а також вантажних автомобілів на базі шасі "TATA". ПрАТ "Єврокар" завдяки залученню польських інвестицій вдалося налагодити виробництво в Україні всього модельного ряду марки "Skoda".

Вітчизняні підприємства у процесі виробництва та модернізації також надають перевагу імпортному устаткуванню. Валове нагромадження основного капіталу на 92,9 % здійснюється за рахунок імпортних поставок машинобудівної продукції. Тобто закріплюється "прив'язка" вітчизняних споживачів до продукції іноземних виробників, тоді як вітчизняні виробничі потужності залишаються незадіяними.

² GMP — сукупність організаційно-технічних вимог і правил, які є частиною системи забезпечення якості і гарантують, що продукція постійно виробляється і контролюється за стандартами якості, відповідно до її призначення, а також відповідно до вимог реєстраційного дос'є.

Слід відмітити, що в умовах переважання на українському ринку імпортової інвестиційної машинобудівної продукції стимулювання її виробництва в Україні ускладнюється відсутністю обмежень на використання імпортової техніки у проектах удосконалення виробництва, відсутністю координації з боку держави діяльності проектних організацій щодо розроблення проектів нового або вдосконаленого виробництва продукції, на яку існує платоспроможний внутрішній попит, а також відсутністю державного замовлення на вітчизняну інвестиційну продукцію (зокрема, енергозберігаюче обладнання, високотехнологічне металургійне та гірничошахтне обладнання тощо).

При цьому слабка диверсифікованість ринків збуту українських товарів машинобудівної промисловості (більшість з яких знаходяться в країнах СНД, переважно у Росії) за сучасних обставин ускладнює відносини України з РФ прокує загрози для економіки України, пов'язані з політикою Росії щодо запровадження обмежень на імпорт окремих видів машинобудівної продукції, а також активною реалізацією нею власних імпортозаміщуючих проектів.

Подолання негативних тенденцій у галузі та нарощування виробництва сприятиме зростання внутрішнього попиту на машинобудівну продукцію у зв'язку з реалізацією в Україні протягом наступних років великих інфраструктурних проектів у будівництві та ЖКГ, що активізуватиме попит на продукцію важкого машинобудування; прогнозованим зростанням сільськогосподарського виробництва, що стимулюватиме оновлення сільськогосподарської техніки; здійсненням реформування та модернізації Збройних сил України, що активізуватиме роботу вітчизняних машинобудівних підприємств оборонно-промислового комплексу.

Слід, зокрема, посилити з боку держави координацію діяльності проектних організацій щодо розроблення проектів нового або вдосконаленого виробництва продукції, на яку існує платоспроможний внутрішній попит, а також забезпечити державне замовлення на вітчизняну інвестиційну продукцію (зокрема, енергозберігаюче обладнання, високотехнологічне металургійне та гірничошахтне обладнання тощо).

Протягом 2012—2014 рр. відмічались позитивні показники розширення внутрішнього ринку харчової продукції (темпи зростання загального обсягу внутрішнього споживання становили 9,1 % у 2012 р., 5,9 % у 2013 р., 5 % у січні — вересні 2014 р.), а також високий ступінь (понад 80 %) насичення ринку продукцією українського виробництва. Це зумовлено існуванням стабільного попиту на вітчизняну харчову продукцію на внутрішньому ринку — частка вітчизняної продукції у структурі проміжного споживання харчової продукції економікою протягом останніх років зберігається на рівні близько 80 %, у кінцевому споживанні домашніх господарств — на рівні 78,3 %.

Основним викликом для галузі є обумовлене Угодою про Асоціацію з ЄС запровадження в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points). Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Верховною Радою України Закону України від 22.07.2014 р. № 1602-VII "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів", яким передбачено уточнення термінології, видів правопорушень, створення єдиного контролюючого органу у сфері безпеки харчової продукції, відміну дозвільних документів та процедур, що не застосовуються у ЄС, запровадження європейських принципів регулювання ГМО у харчовій продукції.

Імплементція цього закону допоможе вітчизняним виробникам вийти на ринок ЄС, проте вимагатиме від них додаткових коштів на переобладнання виробництва відповідно до європейських вимог (за розрахунками фахівців, ви-

трати окремого підприємства складуть від 6 до 8 тис. дол. США). Такі імплементаційні витрати можуть бути занадто обтяжливими для багатьох вітчизняних виробників та здатні призвести до закриття діяльності значної кількості малих підприємств у цій галузі.

Крім того, відповідно до Угоди про Асоціацію, Україна зобов'язалася поступово знижувати до нуля, відповідно до узгодженого графіка, протягом 10 років експортне мито на живу худобу, шкіряну сировину та насіння деяких видів олійних культур. Це призведе до обмеження вітчизняних виробників харчової продукції у сировині для її вироблення. Так, наприклад, поступове зниження Україною експортних мит на насіння соняшника протягом наступних 10 років з 9,1 до 0 % може спричинити зростання його експорту та призвести до дефіциту сировини для олійно-жирової галузі та подорожчання кінцевої продукції.

Одним з найбільш перспективних напрямів інноваційного розвитку харчової промисловості у світі є виробництво органічної продукції. Зростання попиту на органічну харчову продукцію зумовлене посиленням екологічної та соціальної складових економічного розвитку. Згідно з оцінками IFOAM (Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху — International Federation of Organic Agricultural Movements), у 2010 р. обсяги світового ринку органічної продукції перевищували 59 млрд дол. США [14]. Середні щорічні темпи зростання ринку становлять 10—15 %. Близько 97 % загального споживання органічної продукції припадає на країни Західної Європи та Північної Америки. Найбільш розвинуті ринки органічної продукції зосереджені у США, Німеччині, Франції [15].

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з 2006—2007 рр., його ємність оцінювалась у 2008 р. у 600 тис. євро, у 2009 р. — 1,2 млн євро, у 2010 р. — 2,4 млн євро, у 2011 р. — 5,1 млн євро, у 2012 р. — 7,9 млн євро. Кількість господарств, що займаються виробництвом органічної продукції, в Україні зросла з 72 у 2005 р. до 155 у 2011 р. Протягом останніх років спостерігається тенденція наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження переробки органічної сировини. Зокрема це крупни, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби [16].

Перспективи розвитку органічного виробництва в Україні пов'язані з наявністю сприятливих агрокліматичних умов, значною місткістю цього ринку, високим експортним потенціалом цього сектору, зумовленим зростанням попиту на органічну продукцію з боку європейських країн на тлі недостатньої пропозиції. Найбільш перспективними підгалуззями харчової промисловості України для розвитку цього інноваційного напрямку є виробництво плодоовочевої консервації, дитячого харчування, а також молочної продукції.

Важливим кроком для розвитку органічного виробництва стало прийняття Верховною Радою України Закону України № 425-VII від 03.09.2013 р. "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини".

ВИСНОВКИ

Державна політика щодо розвитку внутрішнього ринку повинна бути системною, комплексною і забезпечувати збалансований розвиток промисловості з поступовим зниженням обсягів сировинних видів продукції та збільшенням обсягу випуску якісної та інноваційної продукції, розширенням асортименту, що приведе до зменшення залежності від імпорту. Основні пріоритети розбудови внутрішнього ринку промислової продукції України на інноваційних засадах мають полягати у наступному.

1. Стимулювання технологічного імпорту, передусім машин і обладнання, обмеження припливу морально застарілих технологій, активізація залучення іноземних інвестицій у вигляді нових технологій та інноваційного менеджменту. Для цього необхідно:

— опрацювати питання щодо звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні в Україну сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, які не виробляються в Україні, але необхідні для технологічного переоснащення вітчизняних підприємств;

— забезпечити вдосконалення державного регулювання міжнародного трансферу технологій у напрямі попередження припливу морально застарілих технологій до підприємств промисловості, що знаходяться в державній власності, шляхом проведення державної експертизи технологічних рішень, що надходять з-за кордону, на основі перевірки новизни, ефективності, рівня безпеки та інших характеристик іноземної технології;

— розглянути можливість заснування Фонду фінансування придбання технологій, який здійснюватиме часткове відшкодування витрат промислових підприємств на придбання передових виробничих технологій в рамках патентно-ліцензійної діяльності для вдосконалення власного виробництва;

— сприяти налагодженню науково-технічних зв'язків українських виробників з провідними зарубіжними виробниками, для чого слід посилити поінформованість провідних світових корпорацій про науково-технологічні і виробничі можливості України шляхом розроблення і затвердження переліку міжнародних виставково-ярмаркових заходів, що проводяться за кордоном, у яких вітчизняні підприємства можуть брати участь з частковим фінансуванням витрат за рахунок коштів Державного бюджету;

— здійснювати розроблення пілотних проектів з розширення масштабів лабораторних розробок, створення інновацій і нових продуктів у високотехнологічних секторах української промисловості із залученням провідних українських виробників, а також вітчизняних та іноземних експертів.

2. Стимулювання внутрішнього виробництва і збуту продукції, що сприятиме наповненню внутрішнього ринку якісними товарами, відродженню та розширенню традиційних для України виробництв, збільшенню внеску промисловості у формування валової доданої вартості та зміцненню конкурентних позицій промислового комплексу України. Для цього необхідно:

— впровадити постійно діючу систему оцінки якості та споживчих показників вітчизняної продукції і зарубіжних аналогів, своєчасно виявляти причини низьких конкурентних позицій вітчизняних виробників та розробляти пропозиції по їх усуненню [17];

— удосконалити інфраструктуру реалізації продукції вітчизняної промисловості, налагоджувати взаємодію виробників з представниками торговельної мережі, сприяти розвитку оптової торгівлі (у т. ч. сезонною продукцією), розробити і впроваджувати системи моніторингу та прогнозування кон'юнктури внутрішнього ринку;

— розробити Програму модернізації інфраструктури реального сектору економіки, в якій, зокрема, необхідно передбачити заходи щодо заміни і оновлення зношеного металофунду з використанням вітчизняної металопродукції;

³ НАССР (hazard analysis and critical control points) — превентивна система в галузі харчової продукції, яка передбачає систематичну ідентифікацію, оцінку і управління небезпечними факторами, що впливають на безпеку продуктів харчування.

— затвердити єдині стандарти якості, пакування, етикетування та маркування харчових продуктів у відповідності з міжнародними нормами Кодексу Аліментаріус, а також запроваджувати на підприємствах харчової галузі системи управління безпечністю харчових продуктів на базі концепції НАССР³;

— розвивати мережеву співпрацю шляхом створення вертикально та горизонтально інтегрованих структур між підприємствами промисловості, науково-дослідними організаціями та торговими мережами, що сприятиме більш ефективному використанню виробничих потужностей, створенню замкнених ланцюгів виробництва, появі на ринку інноваційної продукції з поліпшеними якостями;

— стимулювати розширення виробництва традиційної для України сировини — льону, вовни, хімічних волокон, натуральної шкіри. Інституціональною основою вдосконалення організаційної і виробничої структури галузі можуть стати міжгалузеві кластери з участю наукових і виробничих підприємств аграрного і хімічного комплексів [8].

3. Розбудова фінансово-кредитних механізмів підтримки розвитку внутрішнього виробництва у промисловості, що дозволить підвищити ефективність руху грошових коштів, здійснити перерозподіл фінансових потоків у напрямі стимулювання імпотозаміщуючих виробництв. Для цього необхідно:

— розробити механізм компенсації банкам за рахунок держбюджету частини відсоткової ставки при спрямуванні кредитів на сезонну закупівлю сировини та матеріалів проміжного споживання у виробництві продукції;

— забезпечити надання державних гарантій для отримання вітчизняними підприємствами кредитів, що спрямовуватимуться на виконання замовлень для потреб внутрішнього ринку у пріоритетних сферах, за умов наявності у підприємств позитивних результатів від операційної діяльності, здійснених соціальних зобов'язань у повному обсязі, позитивної кредитної історії, а також відсутності прострочень по кредитах;

— забезпечити проведення оцінки та аудиту нематеріальних активів підприємств промисловості, що знаходяться у державній власності, з метою їх використання у якості застави при отриманні зазначеними підприємствами кредитів, що спрямовуватимуться на виконання замовлень для потреб внутрішнього ринку;

— здійснювати державні закупівлі вітчизняної продукції для вирішення важливих соціально-економічних завдань (наприклад, шляхом розміщення державного замовлення на продукцію автомобілебудівної галузі для забезпечення транспортом інвалідів, закладів охорони здоров'я, пожежних частин, військових угруповань тощо).

Література:

1. Базиліук Я. Б. Організація зовнішньої торгівлі України в контексті викликів глобального середовища / Я. Б. Базиліук // Економічний і соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. — Рівне, 2010. — С. 144—150.

2. Венцовський Д. Ю. Сучасний стан і пріоритети розвитку внутрішнього товарного ринку України / Д. Ю. Венцовський // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Економіка": науковий журнал. — 2011. — № 2. — С. 125—132.

3. Власюк О. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання: Матеріали восьмого засідання "круглого столу" "Безпека економічних трансформацій", 22 грудня 1999 р. — К., 2000. — С. 6.

4. Геєць В. М., Скрипниченко М. І. Від екзогенно-залежної до ендогенно-орієнтованої стратегії розвитку економіки // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 1. — С. 37—42.

5. Давиденко С.В. Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання України / С.В. Давиденко // Стратегічні пріоритети. — 2006. — № 1. — С. 93—101.

6. Жаліло Я. А., Гацько В. М. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні // Стратегічна панорама. — 2006. — № 1. — С. 102—111.

7. Мазаракі А., Бланк І., Базилевич В. та ін. Перспективи розвитку внутрішньої торгівлі в Україні: критичний погляд // Вісник КНТЕУ. — 2002. — № 6. — С. 3—29.

8. Якубовський М.М. Реструктуризація промисловості як засіб подолання імпортозалежності економіки України [Електронний ресурс] // Електронне видання Національного господарства України: теорія та практика господарювання. — ІЕП НАН України, 2011. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NacGosp/index.html>

9. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / За ред. д-ра екон. наук, проф. В. О. Точиліна; НАН України, Ін-т екон. та прогн. — К., 2012. — 552 с. — С. 486—492.

10. Кислова Л.А. Аналіз впливу тенденцій розвитку світового ринку чорних металів на економіку України / Л.А. Кислова // Вісник Донецького університету. — серія В: Економіка і право. — Вип. 2. — 2007. — С. 144—149.

11. Японская корпорация взяла под контроль почти 32 % мирового рынка углеродного волокна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unian.net/stockmarket/836499-yaponskaya-korporatsiya-vzyala-podkontrol-pochti-32-mirovogo-ryinka-uglerodnogo-voлокna.html>

12. Кондратьев В. Мировая химическая промышленность [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/mirovaja_khimi-cheskaja_promyshlennost_2011-05-04.htm

13. Аналітичний огляд рейтингового агентства "Кредит-Рейтинг" "Огляд фармацевтичного ринку України за 2013 р." [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.credit-rating.ua/img/st_img/AS/2014/10.04.2014/Pharma_2013.pdf

14. Мировые тенденции органического агропроизводства // Экспертный канал "Экономическая политика" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ecpol.ru/index.php/2012-04-05-13-45-47/2012-04-05-13-46-45/309-mirovye-tendentsii-organicheskogo-agroproduzdstva>

15. Потапенко В.Г. Органічне сільське господарство як чинник економічної безпеки // Економіка АПК. — 2011. — № 5. — С. 58—65.

16. Федерація органічного руху України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

17. Дейнеко Л.В., Завгородня М.Ю. Посткризовий розвиток текстильної промисловості України // Проблеми системного підходу в економіці. — 2011. — № 2.

References:

1. Baziljuk, Ja. B. (2010), "Organization of Ukraine's foreign trade in the context of global environmental challenges", *Ekonomichnij i social'nij rozvitok postkomunistichnih derzhav v umovah globalizacii: zbirnik naukovih prac' mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferenci* [Economic and social development of post-communist countries in the context of globalization: Collected Works International Scientific Conference], *Mizhnarodna naukovo-praktichna konferencija* [International Scientific Conference], Rivne, Ukraine, pp. 144—150.

2. Venckovskij, D. Ju. (2011), "Present situation and development priorities domestic commodity market of Ukraine", *Visnik Akademii mitnoї sluzhbi Ukraїni. Serija Ekonomika: naukovij zhurnal*, vol. 2, pp. 125—132.

3. Vlasjuk, O. S. (1999), "The domestic market of Ukraine as a driver of economic growth", *Materiali vos'mogo zasidannja kruglogo stolu: Bezpeka ekonomichnih transformacij* [Materials eighth meeting of the round table: Safety of economic transformation], *Kruglij stil: Bezpeka ekonomichnih transformacij* [Round table: Safety of economic transformation], Kyiv, Ukraine, p. 6.

4. Geec', V. M. and Skripnichenko, M. I. (2003), "From exogenously-dependent Endogenous-oriented economic development strategy", *Ekonomika i prognozuvannja*, vol. 1, pp. 37—42.

5. Davidenko, S. V. (2006), "The impact of the expansion of the domestic market for growth Ukraine", *Strategichni prioriteti*, vol. 1, pp. 93—101.

6. Zhalilo, Ja. A. and Gac'ko, V. M. (2006), "Problems formation of modern principles of import substitution policy in Ukraine", *Strategichna panorama*, vol. 1, pp. 102—111.

7. Mazaraki, A., Blank, I. and Bazilevich, V. (2002), "Prospects for the development of domestic trade in Ukraine: a critical view", *Visnik KNTEU*, vol. 6, pp. 3—29.

8. Jakubovskij, M.M. (2011), "The restructuring of the industry as a means of overcoming import dependence of economy of Ukraine", *Nacional'ne gospodarstvo Ukraїni: teorija ta praktika gospodarjuvannja*, [Online], available at: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NacGosp/index.html> (Accessed December 2014).

9. Tochilin, V. (2012), *Rinki real'nogo sektora ekonomiki Ukraїni v institucional'nomu seredovishhi SOT: kon'junktura ta integracija* [Markets real economy in Ukraine's institutional WTO: conditions and Integration], *Institut ekonomiki ta prognozuvannja*, Kyiv, Ukraine.

10. Kislova, L.A. (2007), "Analysis of the impact of global market trends ferrous metals Ukraine's economy", *Visnik Donec'kogo universitetu. — serija V: Ekonomika i pravo*, vol. 2, pp. 144—149.

11. The site of News agency UNIAN (2013), "The Corporation of Japan took control of almost 32% of global carbon fiber market", available at: <http://economics.unian.net/stockmarket/836499-yaponskaya-korporatsiya-vzyala-podkontrol-pochti-32-mirovogo-ryinka-uglerodnogo-voлокna.html> (Accessed December 2014).

12. Kondrat'ev, V. (2011), "The global chemical industry", *Setevoe izdanie Centra issledovanij i analitiki Fonda istoricheskij perspektivy*, [Online], available at: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/mirovaja_khimi-cheskaja_promyshlennost_2011-05-04.htm, (Accessed December 2014).

13. The site of Rating agency Credit rating (2013), "Review of pharmaceutical market in Ukraine 2013", available at: http://www.credit-rating.ua/img/st_img/AS/2014/10.04.2014/Pharma_2013.pdf (Accessed December 2014).

14. The site of Expert Channel economic policy (2012), "Global trends in organic agricultural production", available at: <http://www.ecpol.ru/index.php/2012-04-05-13-45-47/2012-04-05-13-46-45/309-mirovye-tendentsii-organicheskogo-agroproduzdstva> (Accessed December 2014).

15. Potapenko, V.G. (2011), "Organic agriculture as a factor of economic security", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 58—65.

16. The site of Organic Federation of Ukraine (2014), "Organic in Ukraine", available at: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> Accessed December 2014).

17. Dejneko, L.V. and Zavorodnja, M.Ju. (2011), "Post-crisis development of the textile industry of Ukraine", *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici*, vol. 2.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2014 р.